

MONICA JANSEN & INGE WERNER

EEN LICHTVOETIGE RATIONALIST

TWINTIG JAAR RECENSIES VAN ITALIAANSE LITERATUUR.

Recensie*

'Italië is al sinds Boccaccio een land van verhalen', beweert Frans van Dooren in een van de vele recensies die hij tussen 1981 en 2000 voor het *NRC-Handelsblad* schreef. Dit citaat zegt zowel iets over Van Doorens Italië-gevoel als over zijn opvattingen over de Italiaanse literatuur. Zijn recensies behandelen namelijk niet alleen vertaalde Italiaanse literatuur van de klassieken tot nu, maar ook boeken die het land en de cultuur tot onderwerp hebben. In zijn optiek kan een boek de ideale manier zijn om Italië ook boven de Alpen te beleven. In de recensie gewijd aan de bundel *Het Italië-gevoel. Nederlandse schrijvers over Italië* merkt Van Dooren op dat dit gevoel thuis even sterk en duurzaam kan zijn als in het land zelf:

Hoevele Nederlanders houden zich niet met een onbekommerde exclusiviteit het hele jaar door bezig met het lezen van Italiaanse literatuur, het luisteren naar Italiaanse muziek, het kijken naar Italiaanse films, het bezoeken van aan Italië gewijde tentoonstellingen, enzovoorts. Tot dit soort activiteiten bieden weinig landen zo de gelegenheid als juist Italië.

Dat Van Dooren zelf tot die uitverkoren Nederlanders behoorde voor wie het Italië-gevoel van 'een passie of obsessie' kon uitgroeien tot 'ware liefde' behoeft geen betoog. Ongetwijfeld behoorde hij zelf ook tot het illustere gezelschap waartoe hij Antoine Bodar rekent in een recensie van diens *Gezellin van de stilte*: 'Gelukkig bestaan ze nog: de erudieten, de geletterden, de filologen, de studiosi, de bibliofielen, de humanisten'. Ook Hélène Noltheinus, die ooit uitriep 'wij italianizanten, wij zijn de eeuwig ontheemden', kan een geestesverwant genoemd worden gezien de 'grote sympathie intellectuele' waarmee ze haar 'campo di battaglia', het Italië van de dertiende en de veertiende eeuw, onderhoudt. Veelzeggend is wellicht ook Van Doorens fascinatie voor Johann Joachim Winckelmann, de achttiende-eeuwse Pruisische schoenmakerszoon die uitgroeide tot 'de absolute protagonist op het oudheidkundige toneel van Rome': 'zijn pionierswerk op het terrein van de oudheidkunde, alsmede het geëngageerde schrijverschap waarmee hij zijn idealen uitdraagt, maken hem tot een persoonlijkheid die niet uit de Europese cultuurgeschiedenis is weg te denken.'

*Voor het complete overzicht van Van Doorens recensies in *NRC Handelsblad* verwijzen we naar de bibliografie van Minne de Boer verderop in dit nummer. We danken de familie Van Dooren voor de inzage in de typoschriften van de recensies.

De met zorg gecultiveerde rol van de gedreven humanist heeft Van Dooren tot jarenlange pleitbezorger van het Italiaanse erfgoed gemaakt. Als recensent stelt hij zich tot taak de passie voor Italië te verbreiden en te stimuleren. Herhaaldelijk prijst hij initiatieven van uitgevers om auteurs onder de aandacht te brengen die in Nederland ten onrechte onbekend zijn gebleven. Een aantal van zijn wensen, een vertaling van de poëzie van Montale en de vertaling van Gadda's meesterwerk *Quer pasticciaccio* is inmiddels verhoord. Als bibliofiel laat hij het bovendien niet na om de schoonheid van een editie of de verfijndheid van een vertaling te loven. Dit geldt bijvoorbeeld voor het project van de kleine uitgeverij Coppens & Frencks om alle verhalen van Pirandello uit te geven, het bewijs 'dat er in de wereld van het boek nog durvers bestaan', voor de goedkope én bijzonder fraaie Marmerboeken van uitgeverij Goossens of voor het in 1997 opgerichte Serena Libri, de uitgever die het initiatief nam de dertig jaar oude 'evergreen' *De dag van de uil* van Leonardo Sciascia opnieuw te vertalen.

Het geletterde karakter van Van Doorens ware Italië-liefde bepaalt tevens het gezicht van zijn recensies: de intellectuele passie van de lichtvoetige rationalist wordt door hem bewonderd. En aangezien Italië het land van de verhalen is, wordt de Italiaanse literatuur door hem zo breed mogelijk opgevat en besproken.

De in het oog springende diversiteit van de besproken werken zal waarschijnlijk mede bepaald zijn door de keuzes van de redactie van de *NRC*, net als de formulering van de enigszins merkwaardige titels boven sommige recensies. Wat te denken bijvoorbeeld van 'Kogelwonden in gebakken stekelbaarsjes' voor de recensie van Tabucchi's *Het verloren hoofd*? Toch zegt de pluriformiteit ook wel iets over de interesses en welwillendheid van de recensent. Met hetzelfde gemak waarmee hij een vertaling van Petrarca bespreekt, legt Van Dooren zich toe op een debutant, en hij geeft ze evenveel kans. Soms is zijn enthousiasme over een nieuwe ontdekking zo groot dat hij de roman spontaan uitroept tot een van de tien indrukwekkendste boeken van de na-oorlogse Italiaanse literatuur, zoals in het geval van het postuum uitgegeven *De dag des oordeels* van Salvatore Satta. Maurensigs *De Lüneburger variant* ervaart hij als een 'revelatie'. Dit betekent dat de canon van de hedendaagse Italiaanse letterkunde met als pijlers Pirandello en Calvino voor hem flexibel is en op ieder moment kan worden herzien. In zijn canon is iedere auteur een 'afgeronde microcosmos met een plot', om een typering te gebruiken die hij zelf toepast op de *Nieuwe Romeinse verhalen* van Moravia.

Van Doorens voorkeur voor diversiteit komt niet alleen tot uitdrukking in de veelzijdigheid van de besproken werken, maar geldt ook de narratieve structuur ervan. Bij zijn besprekingen valt op dat hij variatie doorgaans als positief of zelfs 'weldadig' waardeert, zoals bij Luc Devoldere's *Grand Italia*. Graag richt Van Dooren zijn aandacht op verhalenbundels die per definitie divers zijn in hun kwaliteit, personages, geografie, thema's en sentimenten. Hij schetst voor de lezer de 'vogels van zeer diverse pluimage' die de verhalen bevolken van Moravia, Malerba en Pirandello, van wie niet toevallig 'afwisseling het handelsmerk is'; hij roemt de geografische verscheidenheid van Sacchetti's *Florentijnse verhalen* waarin Florence niet zozeer plaats van handeling is als wel een 'epicentrum waaromheen heel Italië

als het ware in beweging komt'. Hij schetst de thema's die een leidraad kunnen vormen in de veelvuldigheid van verhalenbundels – zoals de thema's geld en liefde in Moravia's *Nieuwe Romeinse verhalen* –, en wanneer de verhalen moeilijk zijn te doorgronden, 'althans voor het redenerende verstand dat naar oplossingen zoekt', karakteriseert hij ze als 'hermetische gedichten', zoals bij Tonino Guerra's *De stofwolk*.

Dat Van Dooren openstaat voor verscheidenheid is ook te danken aan zijn leeshouding die, zoals dat een Italië-liefhebber betaamt, in principe op genot is ingesteld. En zolang je je bewust bent van je liefde, maakt deze niet blind, aldus de recensent. In zijn besprekingen zijn passages te vinden waarin hij vertelt hoe hij in stilte heeft moeten lachen om zijn lectuur. Zo schrijft hij over De Amicis: 'Je zit je als lezer regelmatig te verkneukelen om de aardige manier waarop sommige dingen gezegd worden.' Zijn weloverwogen oordeel baseert zich altijd op zijn leeservaring, die soms van leesgenot ook om kan slaan naar 'gevoelens van onbehagen'. Dan wordt zijn lach uit ongenoegen geboren, zoals bij Dacia Maraini's *Dagboek van een vrouw*: 'Ik heb wel regelmatig in mezelf zitten lachen, maar dan om dingen die de schrijfster zeker niet komisch bedoeld heeft.'

Hij kan intens genieten van uitweidingen en humoristische details. Over Edmondo De Amicis' *Nederland en zijn bewoners* merkt hij bijvoorbeeld op: 'De Amicis doorspekt zijn beschrijving met anekdotes, wetenswaardigheden en curiositeiten. Dat maakt zijn reisverslag levendig.' En Alessandro Barbero's *Het mooie leven en de oorlogen van anderen, of de avonturen van Mr. Pyle, gentleman en spion in Europa* is 'in narratief opzicht van grote kwaliteit' wegens het 'tal van onverwachte ontmoetingen en voorvallen'. Het bijzondere aan Giorgio Manganelli's *De roes van de briefschrijver en 99 andere gevleugelde romans* is niet zozeer hun 'groteske opzet' als wel 'de vele scherpzinnige en vaak geestige detailopmerkingen.'

Toch is Van Dooren geen liefhebber van overdaad of toevoegingen die de logica van het verhaal geweld aan doen. Zo keurt hij Moravia's *De voyeur* af omdat het een 'ratjetoe' is 'van verhaalingrediënten, waarvan het ene al wonderbaarlijker is dan het andere.' Sterk aan de roman vindt hij echter dat hij 'stilistisch van buitengewone helderheid is'. Van Dooren is, ondanks zijn liefde voor details, in de eerste plaats een liefhebber van literaire eenvoud. Zo merkt hij over Natalia Ginzburg op: 'Haar boeken zijn *aus einem Guss* geschreven, zonder intellectualisme, zonder ironie, zonder spitsvondigheid, zonder technische foefjes, zonder ingewikkelde structuren, kortom zonder al die dingen die in de literatuur als modern gelden.'

Dit betekent echter niet dat Van Dooren deze ingrediënten bij voorbaat af zou keuren, maar dat 'modern' voor hem een evenwicht behelst tussen tegengestelde elementen en een streven om tot een origineel en tegelijkertijd acceptabel gemiddelde te komen. Hij heeft bij zijn besprekingen telkens een gemiddelde lezer voor ogen. Interessante literaire experimenten als die van Guerra, Manganelli en Cavazzoni kunnen hem zeker behagen, maar hij prijst ze aan voor een meer ingewijde lezer. Zo raadt hij Alessandro Baricco's *Oceaan van een zee* af voor 'lezers die graag alles op een rijtje hebben'; 'psychoanalytici en literatuurvorsers' daarentegen zullen 'er nog jarenlang werk aan hebben [...] om het volledig te doorgronden'.

Het midden houden tussen vakmanschap en eruditie is eveneens zijn uitgangspunt bij het beoordelen van vertalingen, waarbij genot wederom maatgevend is. Over Etta Maris' vertaling van Boffa's *Je bent een beest, Viskovitz*, merkt hij op: 'Het is duidelijk dat de vertaalster haar werk niet alleen met deskundigheid maar ook met plezier heeft gedaan.' Meestal is de Dante-vertaler heel positief over zijn collega-vertalers, en soms acht hij de vertaling zelfs beter dan het origineel, zoals bij Tineke van Dijks vertaling van *Donna in guerra*: 'het komt maar zelden voor dat een vertaling als totaalprestatie beter is dan een origineel boek, maar hier hebben we zo'n geval'. Bij het vertalen van klassieke werken pleit hij voor zo weinig mogelijk archaïsmen en bij hedendaagse literatuur kan een vertaling niet creatief genoeg zijn. Niet voor niets zijn zijn meest geliefde bijvoeglijke naamwoorden 'kriebe-lend', 'tintelend' en 'zinderend'. Pietha de Voogd, die voor haar vertaling van de tienerslang in Enrico Brizzi's *Jack Frusciante haakt af* de 'spons van het Nederlands krachtig heeft uitgeknepen', ontvangt het compliment 'een creatieve prestatie van de eerste orde'.

Bij vertalingen schaadst overdaad wanneer geleerdheid haar keerzijde toont. Van Dooren is onder de indruk van Chris Tazelaars vertaling van Petrarca's *Het leven in eenzaamheid & Brieven aan zijn broer*, maar 'in het notenapparaat, en, meer nog, in de namenlijst demonstreert de samensteller een dusdanig gebrek aan zelfbeperking dat de lezer er, als hij niet uitkijkt, een indigestie aan overhoudt'. Dan hebben de vertalers en samenstellers van Machiavelli's *Een autobiografie in brieven*, Carlo Depreytere en Frans Denissen, een betere oplossing gevonden voor het integreren van de ontbrekende historische context: 'De brieven worden aan elkaar gebreid door een soort intermezzo's waarin de historisch-biografische achtergronden worden belicht. Deze formules, waarbij de tekst zelf 'kaal' kan worden gepresenteerd biedt het grote voordeel dat de lezer niet door een stortvloed van noten wordt overdonderd. Bovendien komt op deze manier ook Machiavelli's onovertroffen stijl (die in de vertaling perfect behouden is gebleven) beter tot zijn recht.'

Een boek is geslaagd wanneer de auteur (en de vertaler) kennis en eruditie toegankelijk weten te maken en naast het verstand ook het hart laten spreken. De stem van Susanna Tamaro's *hart* vindt zeker gehoor – want zo zegt Van Dooren: 'in het gewone leven [...] en vooral wanneer de liefde in het spel is, blijkt dat niet het verstand, maar het warm kloppende hart bepalend is voor het menselijk geluk.' Geen intellect of verstandelijkheid dus, maar eerder het gezonde verstand van gewone mensen. Om dezelfde reden houdt hij niet van uitgesproken engagement, maar des te meer van menselijke betrokkenheid. Van Dooren roemt Oriana Fallaci om haar vermogen om in extreme politieke situaties nooit de humane invalshoek uit het oog te verliezen. Haar boek over de Vietnam-oorlog *Niets en zo zij het* is geslaagd aangezien 'dit menselijk relativisme, dit ontbreken van een partijdig vingertje aan het boek een buitengewone overtuigingskracht verleent.' Dacia Maraini bezondigt zich in haar *Dagboek van een vrouw*, getypeerd als 'polemisch feminisme waar de spaanders vanaf vliegen' echter aan ideologisch ongefundeerde en modieuze 'prietpraat'.

Niet alleen moreel maar ook stilistisch dienen de Italiaanse verhalen in balans te zijn. Van de nieuwe schrijvers die in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw debuteerden is Andrea De Carlo een vakman in het literaire spel maar zijn personages zijn leeghoofden; Alessandro Baricco is een vertelkunstenaar maar zondigt aan belletrise. De ideale formule vindt Van Dooren in die werken waarin stijl en inhoud elkaar op natuurlijke wijze ontmoeten en versterken. *De reiger* van Bassani heeft terecht de Premio Campiello gekregen voor de 'natuurlijke samensmelting van beeld en werkelijkheid', van 'ficta en facta'. Antonio Tabucchi is in zijn optiek uiterlijk een prozaïst en innerlijk een dichter. De Milanese dichter Franco Loi is ook denker, mooi en diepzinnig tegelijk: 'Ik zou in de Italiaanse poëzie van na de oorlog geen dichtwerk kunnen aanwijzen waarin innerlijk en uiterlijk, subjectiviteit en objectiviteit, zich zo helder en harmonieus met elkaar verstrengelen.' Af en toe werken de beschreven poëtische kwaliteiten zo aanstekelijk dat de recensent zelf dichter wordt. In een recensie van Pasolini's *De koningsmoord & Orgie* beschrijft Van Dooren hoe de complexe persoonlijkheid van de controversiële auteur aan de oppervlakte komt 'zoals vissen soms even met hun rug boven het zeevlak uitkomen'.

Het ideaal van lichtvoetigheid en rationaliteit wordt het dichtst benaderd door Van Doorens topauteurs: Pirandello en Calvino. In een recensie van *Iemand, niemand en honderdduizend* beschrijft hij hoe hij sinds een voorstelling van *Zes personages op zoek naar een schrijver* in de jaren zestig zo gefascineerd is geraakt door de Siciliaan dat deze hem niet meer heeft losgelaten: 'En hoe meer ik in de loop der jaren van hem heb gelezen [...], des te beter ben ik gaan begrijpen waarom hij tot de giganten van deze eeuw behoort. Zijn aangeboren talent om met veel originaliteit filosofie tot literatuur om te vormen kan niet hoog genoeg worden aangeslagen. En het ogenschijnlijke gemak waarmee hij de meest gecompliceerde problemen weet te verwoorden is stilistisch van grote klasse.' Ook constructivist Calvino bewondert hij om 'de luchtige manier waarop hij essentiële problemen literair weet te behandelen'. Zijn 'in memoriam' voor de in 1985 overleden schrijver besluit hij troosteloos: 'Dat hoopvolle uitzien naar iets moois zullen we van nu af aan moeten missen.'

Een formulering die helaas ook geldt voor alle vruchten die Van Doorens passie voor de Italiaanse letteren aan de Nederlandse lezers heeft geschonken. Zozeer dat het wellicht de moeite waard zou zijn om hier postuum nieuw leven in te blazen. In 1999 publiceerde Van Dooren bij Atheneum-Polak & Van Gennep zijn *Geschiedenis van de klassieke Italiaanse literatuur*. De recensies in de *NRC* vormden hier de aanzet toe. Als literatuurhistoricus plaatst Van Dooren de besproken auteurs nauwkeurig in hun tijd en kenmerkt hij ze aan de hand van hun voornaamste stilistische en narratieve eigenschappen. De recensies worden op deze manier op zichzelf staande lemma's die aaneengeschakeld de bouwstenen zouden kunnen vormen voor een literatuurgeschiedenis. Van Dooren stelt in de *NRC* zijn eigen veelzijdige canon samen die bijeengehouden wordt door zijn ideaal van de schrijver als 'lichtvoetige rationalist'. In een recensie van Moravia's *Nieuwe Romeinse verhalen* verwoordt hij zijn beeld van de ware schrijver als volgt: 'een schrijver die, zonder zijn persoonlijke intimiteit bloot te geven, vanuit zijn fantasie nieuwe werel-

den weet te scheppen, nieuwe personages weet te bedenken en nieuwe gebeurtenissen weet te verzinnen'. Met dit auteursbeeld als leidraad en met Van Doorens miniatures als gids zou de Nederlandse lezer wegwijs kunnen worden gemaakt in de rijkdom van de hedendaagse Italiaanse vertelkunst.

NOTIZIARIO

Fraaie moderne heruitgave van Dante's *De goddelijke komedie* in de enthousiast onthaalde en bekroonde vertaling van Frans van Dooren voor € 19,90

Precies 700 jaar geleden nam het leven van Dante Alighieri (1265-1325) een dramatische wending. Door de pausgezinden werd hij veroordeeld tot ballingschap. Dat bleek de voedingsbodem voor een van de hoogtepunten uit de wereldliteratuur: *De goddelijke komedie*, het poëtische verslag van een reis door de drie rijken van het hiernamaals, *De Hel*, *De Louteringsberg* en *Het Paradijs*.

De goddelijke komedie is niet alleen het belangrijkste werk uit de Italiaanse letterkunde, het is ook een van de hoogtepunten uit de wereldliteratuur.

Frans van Dooren vertaalde van Dante *De goddelijke komedie*, *Het nieuwe leven* en *Gastmaal*. In 2003 werd hij onderscheiden met de prestigieuze erepenning van de Italiaanse Società Dante Alighieri. In 1990 ontving hij voor zijn vertalingen de Martinus Nijhoffprijs. Ook schreef hij als Dantekenner en -vertaler het prachtige reisboek *Met Dante door Italië. Een reis in het voetspoor van de dichter*. Frans van Dooren stierf in 2005.

Oorspronkelijke titel La Divina Commedia
Vertaling Frans van Dooren

Omslagontwerp Agnes Korink

Verschijnt augustus 2006, paperback

Prijs € 19,90

ISBN 90 263 1961 4 / **NUR** 302/308